

Läkaren målades upp som upplyst, ansvarsfull, moralisk och oegennyttig medan kvackaren var mörk, mystisk, utbildad och okunnig. Medan rationalitet och vetenskaplighet karakteriserade läkaren, framstod kvacksalvaren som irrationell, vidskeplig och skadlig. Och trots att fler kvacksalvare var män än kvinnor, kodades kvacksalveri som kvinnligt, medan skolmedicinen var manlig.

Ling har gjort en solid empirisk studie. Hon har valt ett spännande material och är grundlig i sin hantering av det. Hennes grundlighet och tydlighet kan dock emellanåt bli alltför beskrivande, lite pratig och upprepande.

Ling känner tydlig sympati för de kvacksalverianklagade. Hon tecknar förtjänstfullt deras ojämna strid mot läkarna som har staten och lagen på sin sida och lyckas visa på godtyckligheten i etiketteringen av kvackarna. Men eftersom avhandlingen koncentreras på läkarna och deras konstruktion av kvacksalveri, reduceras de anklagade till blott försvarare mot anklagelserna. En mycket begränsad insyn ges i deras verklighet, deras syn på sin verksamhet och de alternativ som erbjöds. Även om deras alternativa behandlingsmetoder försvaras med hänsyn till deras fattigdom, försörjningsbörd, upplevda samhällsansvar och medmänsklighet, får man som läsare dålig uppfattning om hur denna alternativa nisch såg ut.

Även en utvidgad analys av de retoriska begreppen hade kunnat bidra. Medan kvacksalveribegreppet blir väl analyserat, lämnas ett begrepp som vetenskap därhän och förblir ett läkarnas mantra för det rätta och goda. Spännande ingångar till läkekonst hade kunnat spåras i uppfattningen av sjukdom, hälsa och i synen på och bemötandet av patienten.

Ling konstaterar att det är främst i läkarnas retorik och den politiserade professionaliseringsprocessen som kvacksalvarna distanseras och förringas. Den faktiska relationen mellan läkare och andra behandlare var inte alltid så frostig utan emellanåt skedde ett fruktbart samarbete, baserat på tolerans och förståelse. Denna sociala kontext kring läkares och andra behandlares samröre hade gärna kunnat expanderas. Vad baserades samförståndet i? I de gemensamma rötterna i en förvetenskaplig läkekonst? I holismen? I inriktningen på patienten? Med en sådan analys hade vi också kommit närmare en förståelse för vår tids intresse för alternativmedicin, men Ling drar inte trådarna till dagens situation.

I helhet har Ling gjort ett mycket gott hantverk

med en förtroendeingivande och samvetsgrann hantering av materialet. Hennes avhandling öppnar upp för nya spännande perspektiv och frågeställningar.

Monica Libell

Carola Nordbäck, *Samvetets röst. Om mötet mellan luthersk ortodoxi och konservativ pietism i 1720-talets Sverige*, Umeå 2004 (430 s.)

I slutet av 1600-talet fick pietismen insteg i Sverige. Det var till en början en inomkyrklig reformrörelse från Tyskland, med namn som Philipp Jacob Spener och August Hermann Francke, vars konservativa gren utgjorde en blandning av religiös individualism och social konservatism. Historikern Carola Nordbäcks avhandling *Samvetets röst* är inriktad mot just den konservativa pietismens möte med den lutherska ortodoxin i 1720-talets Sverige, och de skilda samhälls- och människosyner som avtecknar sig genom konflikten. Det som gör avhandlingen särskilt intresseväckande och angelägen är att författaren har inriktat sig på att lyfta fram konfliktens centrala argument, teman, metaforer och begrepp, särskilt det omfattande användandet av bildspråk. Nordbäck understryker att det finns »direkta samband mellan den övergripande världsbilden och bruket av specifika metaforer» (s. 15). Dessutom är användandet av bildspråk en viktig del i det religiösa språket. I detta antagande kan man inget annat göra än hålla med författaren, i synnerhet efter att ha läst igenom avhandlingens digra mängd av exempel och referat som illustrerar och lyfter fram metaforernas och bildspråkets centrala roll i det religiösa tänkandet. Inriktningen på metaforer belyser pietismens och ortodoxins konflikt på ett nytt sätt.

Samvetets röst är tvådelad, i ortodoxins respektive pietismens världsbild. I en allmän religionspolitisk översikt av perioden 1720–1741 tas ortodoxins samhällsideologi upp, liksom prästerskapets syn på pietismen. Den ortodoxa lutherska kyrkan utmärker sig av traditionalism, korporativism, patriarkalism och uniformitet, samt en pessimistisk syn på sin samtid och en eskatologisk framtidsvision. En kamp blossade upp kring dessa samhälliga värden som ortodoxin försökte försvara och bevara. Pietismen i sin tur karakteriseras snarare av individualism, med en odogmatisk inställning och emotionalism som retade den etablerade orto-

doxin. Därtill intog pietismen ett konfliktperspektiv, innehade en reformistisk strävan, en längtan efter en andlig pånyttfödelse, en betoning av känslo livet, den enskilda människan, subjektet. Varje individ skulle blicka in mot sig själv.

Kampen mellan ortodoxi och pietism handlade om ord, begrepp och bildspråk. Själva ordet »pietet» eller gudsfruktan blev en stridsfråga och termen »pietist» ett skällsord. I predikningar, memorial och andra skrifter talade man i metaforer. Det kunde vara sjukdomsmetaforer om den pietistiska smittan, sjukan eller såret. Dessa sjukdomsmetaforer ingick i sin tur i en mer övergripande metafor, kroppsmetaforen. Församlingen var en enda kropp och stånden som lemmar i denna helhet. Kroppen kunde utsättas för smitta, bli sjuk och få sår. De pietistiska idéerna kunde sprida sig som gift i kroppen. Men Gud, Kristus, kunde förbinda den sjukes sår. Jesus är läkaren, och vi patienterna. I den andliga sjukstugan fick patienterna ta del av den himmelska medicinen, det vill säga ordet och nåden, som Gud hade tagit fram ur sitt himmelska apotek. Kroppsmetaforen är som dess beteckning antyder korporativistisk, ger enhet i det splittrade, skapar gemenskap och enighet. Det är en organisk världsbild som på ett intressant sätt kontrasterar mot samtidens mekanistiska naturfilosofi.

Det fanns en uppsjö av andra metaforer. Surdegsmetaforen, den pietistiska surdegen, en metafor hämtad från Nya testamentet som uttrycker något som penetrerar eller genomsyrar helheten. Ständigt återkommer en retorik som bygger på historiska paralleller, mellan det bibliska Israel och samtiden, en evig kamp mellan Gud och satan. Prästerna var herdar och pietisterna falska profeter som ulvar i fårkläder. Men de patriarkala herdarna ska skrämja iväg ulvarna, så att fåren (församlingsmedlemmarna) lugnt ska kunna beta vidare på de gröna ängarna. I predikningarna talas om »hjärtats fatatur», »samvetets meteorer», men också urmetaforer och andra mekaniska metaforer används. Lysande är Umeåprästen och pietisten Nils Grubbs magnetmetafor, den gudomliga kraften som magnetens osynliga kraft. Trons magnet och kompassnål var Jesus Kristus. Han drog till sig människor av svag eller stark tro som magneten attraherade järn. Det är den himmelska magnetens kärlek. Vi finner vidare pietisten Olof Ekmans och Christian Scriver's i pietistiska sammanhang populära trädmeter, med dess jämförelse mellan trädet och dess frukter och den kristne och dennes gärningar, och den pietistiske prästen Erik Tolstadius skeppsmeter, enligt vilken kristenhetens

skepp tar sig över ondskans och syndens flod för att rädda sig undan helvetets avgrund. Med de rätta styrmännen vid rodet skulle församlingen kunna nå fram till den himmelska hamnen. Alla döpta kunde följa med på färden, men de som förlorade sin tro led andligt skeppsbrott.

I det religiösa språkbruket finner vi även himmelriksnets nycklar, men också ätandets metaforik: livets bröd, det allra sötaste himlamanna, änglakost och annat som smakar gott. Ordet går att äta. Det är den invärtes människans föda, som ibland måste förtäras idisslande. Vanliga metaforer är annars de som utgår från ljus och mörker, invärtes och utvärtes. Elden är en metafor för den gudomliga kärleken. Jesus försåg lampan i hjärtat med andlig olja för att själens kärlekseld och -ljus skulle brinna. Jesus var morgonstjärnan, sanningsljuset, nådesolen och fröjdesolen. Den kristne som handlar mot sitt naturliga förnuft sänker sig i becksvalt mörker. Hon såg varken solen eller månen och irrade bort sig, som lekmannapietisten Nils Lang uttryckte det i ett riksdagsmemorial, »uti wilda klyffter, der intet lius, hwarken litet eller stort, kan falla in» (s. 391). Bättre då vandra på jorden som Ljusets barn, omgiven av mörker, men vägled av det gudomliga ljuset, på väg mot evighetens ljus.

Nordbäck konstaterar att konflikten i mycket handlade om kampen om tolkningsföreträdet. Det var en strid kring begrepp, historiesyn och metaforer. Förändringar beträffande bruket av metaforer är av stor vikt, menar Nordbäck, eftersom det är en nyckel till förståelsen för de omgestaltningar som skedde i den tidigmoderna människans världsbild. De nya metaforerna avspeglar förändringar i människors verklighetsuppfattning. Det är en viktig iakttagelse som jag helt kan instämma i. Nordbäck's begreppshistoriska, retoriska analys av metaforernas betydelse skall få all heder för den belysning den ger av konflikten mellan konservativ pietism och luthersk ortodoxi. Denna ansats är på många sätt mycket givande och lovvärd. Men även solen har sina fläckar, till vilka hör den en aning oviga prosan som dock samtidigt gör att de mustiga 1700-talsmetaforerna stiger fram som oaser i den torra öknen. Sakligt uttrycker Nordbäck ofta i klartext vad hon ska göra, vad hon är intresserad av, vad hennes syfte är, och vad hon påstår sig ha visat eller funnit. Det sistnämnda kan ses som ett retoriskt grepp som kan förleda läsaren att tro att det verkligen är fallet. Mer problematisk är författarens avgränsning av materialet. Nordbäck använder sig i stort sett uteslutande av tryckta källor. Hon menar

att det är tillräckligt och att skälet till detta också gjorts på grund av »arbetsekonomiska aspekter» (s. 38). Det är högst förståeligt. Var och en som sysslar med historiskt material vet hur tröttsamt det kan vara att sitta i ett dammigt arkiv. Men är det ett giltigt skäl? Särskilt förtjust verkar författaren vara i allmänna teoretiska begrepp, som egentligen inte betyder så mycket mer än att signalera vetenskaplighet, abstraktion och teori, med ord såsom systematisera, analysera, rekonstruera, att fördjupa analysen, att vidareutveckla en tes, finna en struktur, ett mönster, en tolkningsram, en strukturell matris, dimensioner och så vidare. Metodiskt säger sig Nordbäck utgå från kunskaps- och religionssociologin, med inspiration från religionssociologerna Peter Berger och Thomas Luckmann, begreppshistorikern Reinhart Koselleck, men även klassikern Jürgen Habermas. Med tanke på metaforernas centrala betydelse i avhandlingen blir man aningen förvånad när man får läsa att »Jag är medveten om att metaforbegreppet stått i fokus för en omfattande litteraturvetenskaplig och språkfilosofisk debatt, men betraktar samtidigt denna diskussion som irrelevant för föreliggande analys.» (s. 375) Irrelevant? Något argument ges inte för detta. Nordbäcks användning av metaforbegreppet har hämtats från ett par läroböcker. Här hade man väntat sig lite mer kvalificerad litteratur i synnerhet med tanke på den stora betydelse Nordbäck själv ger metaforerna. Det leder till att Nordbäck kanske alltför mycket förutsätter metaforen som endast ett retoriskt grepp med ursprung i Bibeln. Men metaforer handlar inte bara om retorik, alla religiösa metaforer har inte sitt bestämda ursprung i bibeltexter. Det finns ett metaforiskt tänkande. Inom kognitionsforskningen talar man om metaforernas betydelse för vårt begreppsskapande, att vi i själva verket tänker i metaforer. Trots dessa invändningar lyckas Nordbäck få ut ovanligt mycket av värde och intresse ur den språkliga striden mellan luthersk ortodoxi och konservativ pietism. Med gott samvete gör avhandlingen sin röst hörd.

David Dunér

Charlotta Wolff, *Vänskap och makt. Den svenska politiska eliten och upplysningstidens Frankrike*. Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 2005 (450 s.)

Denna vackert illustrerade volym är en lätt bearbetad version av den doktorsavhandling i historia som Charlotta Wolff lade fram vid Helsingfors universitet i november 2004. Hon behandlar tiden från början av 1740-talet till slutet av 1780-talet, en period då den svenska utrikespolitiken visade ett starkt intresse för Frankrike. Svenska diplomatiska sändebud i Paris hade en mycket viktig roll, greve Carl Gustaf Tessin åren 1739–1742, greve Clas Ekeblad d. y. 1742–1744, friherre Carl Fredrik Scheffer 1744–1752, friherre Ulrik Scheffer 1752–1766, greve Gustav Philip Creutz 1766–1783 och friherre Erik Magnus Staël von Holstein 1783–1792. Det är dessa personers insats som behandlas i *Vänskap och makt*, en empirisk, källnära studie, inspirerad av det som man i Frankrike kallar *histoire totale*. Denna forskning strävar efter att ge en helhetsbild av äldre samhällen och kulturer. Enligt Charlotta Wolff har den traditionella diplomatiska och politiska historieskrivningen inte ägnat sig åt ett social- och mentalitetshistoriskt perspektiv, varför hon i sin avhandling lyfter fram de kulturhistoriska aspekterna, representationens kostnader och vardag, de personliga förbindelsernas betydelse vid utnämningar och förhållanden mellan diplomaterna och deras landsmän utomlands. Hon har använt en mycket omfattande korpus handskrivet svenskt och franskt arkivmaterial. En källa som utnyttjats förhållandevis sällan i äldre historieskrivning är rapporter som den franska polisen varje fredag överlämnade till den franske utrikesministern. Dessa innehöll uppgifter om utländska diplomaters och förnåma utlännings dagliga förehavanden. Charlotta Wolff har tack vare dessa kunnat studera de svenska diplomaternas umgänge och bekanta under två perioder, 1740-talet och åren 1770–1780. Dessa rapporter kombineras med memoarer, brev och andra vittnesbörd från sällskapslivet i Paris. De flesta handlingar som Charlotta Wolff analyserar är avfattade på franska. Detta förutsätter mycket goda kunskaper i språket, något som tyvärr börjar bli sällsynt bland dagens doktorander.

Analysen bygger på fyra olika frågeställningar: 1. Vilken var den franskvänliga politiska elitens personliga kontakt med Frankrike och den intellektuella kulturen där? 2. Hur fungerade kosmopolitismen i praktiken, det vill säga vilka sociala resurser, institutioner och